

Feministička teorija stajališta

Cafuta, Dorea

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:352925>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-22**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Dorea Cafuta

Feministička teorija stajališta

Završni rad

Mentor:

doc. dr. sc. Boško Pešić

Osijek, 2019.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za filozofiju/ Katedra za teorijsku filozofiju

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Dorea Cafuta

Feministička teorija stajališta

Završni rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti, znanstveno polje: filozofija,

Znanstvena grana: spoznajna teorija

Mentor:

doc. dr. sc. Boško Pešić

Osijek, 2019.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnog odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 9. rujna 2019.

Dorea Galuta, 0122222843

ime i prezime studenta, JMBAG

SAŽETAK

Epistemologija jest filozofska disciplina koja proučava i evaluira različite vrste znanja te uvjete pod kojima je znanje ostvarivo. Načela i obilježja tradicionalne epistemologije predmet su kritike u okviru feminističke teorije zbog perpetuiranja androcentrizma u znanosti i devaluiranja iskustava i doprinosa žena. Feministička epistemologija kroz svoja tri pravca – feministički empirizam, feministički postmodernizam te feminističku teoriju stajališta – preispituje prevladavajuće postavke znanosti poput objektivnosti i neutralnosti koje onemogućavaju ženama, ali i pripadnicima ostalih nedominantnih društvenih skupina, da doprinesu znanosti. Feministička teorija stajališta zastupa tezu o situiranosti znanja, tvrdeći kako znanstvene teorije i znanje nisu neutralni, nego su produkt društvenih i političkih utjecaja. Članovi deprivilegiranih društvenih skupina imaju bolji uvid u društvene okolnosti te mogućnost doći do istinitijih viđenja svijeta. Feministička teorija stajališta razvila se pod utjecajem pragmatizma i socijalnog konstruktivizma, a kritizira brojne postavke zapadne filozofske tradicije, smatrajući da su doprinijele diskriminatornom odnosu prema ženama. Pod utjecajem marksističke teorije razvio se feministički historijski materijalizam koji naglašava sličnost između položaja proleterijata u kapitalizmu i žena u androcentričnome društvu koje negira njihov epistemički autoritet. Pridavanje epistemičkog autoriteta ne treba isključivo vezati uz epistemičku povlaštenost, nego on treba biti dodijeljen svim osobama koje do sada nisu bile uključene u produkciju znanja.

Ključne riječi: feministička epistemologija, feministička teorija stajališta, androcentrizam, feministički historijski materijalizam

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Feministička epistemologija	2
3. Feministička teorija stajališta	5
4. Utjecaji na feminističku teoriju stajališta	8
5. Feministički historijski materijalizam	11
6. Epistemički autoritet i epistemička povlaštenost	14
7. Zaključak	15
8. Popis literature	16

1. Uvod

Feministička epistemologija jest filozofska disciplina koja proučava narav i izvore znanja, naglašavajući ulogu roda spoznavatelja pri oblikovanju znanstvenih teorija i znanosti u cjelini. Sustavno zanemarivanje spoznajnih doprinosa žena omogućuje održavanje androcentrične znanosti, a feministička teorija stajališta tomu se suprotstavlja, ukazujući na važnost društvene pozicioniranosti spoznavatelja i njegovoga specifičnoga viđenja svijeta, smatrajući da su marginalizirani pojedinci poput žena sposobniji doprinijeti rješavanju znanstvenih i društvenih problema.

Cilj ovoga rada jest ukazati na problematične aspekte konvencionalne epistemologije iz perspektive teorije stajališta te ukazati na njezinu epistemološku važnost. Razradu ću započeti pružanjem općega uvida u glavne teze feminističke epistemologije te ću predstaviti i njezine ostale pravce, feministički empirizam i feministički postmodernizam, kako bih ih usporedila s obilježjima feminističke teorije stajališta. Potom ću prijeći na detaljno izlaganje postavki feminističke teorije stajališta te ću navesti utjecaje koji su doveli do njezina oblikovanja. Zatim ću iznijeti teze feminističkog historijskog materijalizma kako bih ukazala na njegovu ulogu u razvoju feminističke teorije stajališta te ću naposljetku istaknuti važnost razlikovanja epistemičkoga autoriteta i epistemičke povlaštenosti.

2. Feministička epistemologija

Epistemologija je filozofska disciplina koja proučava različite vrste znanja i ustanovljuje pod kojim uvjetima je znanje moguće. Ona raspravlja o pojmu znanja te utvrđuje na koje načine i pod kojim uvjetima se znanje uspostavlja. Feminizam je politički i društveni pokret koji teži potpunom uklanjanju »društvenih mehanizama seksizma, patrijarhata, mizoginije, rasizma, klasnog elitizma, imperijalizma i kolonijalizma«.¹ On razmatra izvore nejednakosti između žena i muškaraca te nastoji poboljšati društvenu percepciju i položaj žena. Kritičari znanosti smatraju neophodnim cjelovitije razumijevanje različitih načina na koje proces razvoja zapadnjačkih modela znanja te znanosti osnažuje Zapadnu kulturu i društvo, potpomaže njihov razvoj i dovodi do kontinuiranog stvaranja, onemogućavanja napretka ili unazađivanja Drugih – siromašnih, žena i slično.² Feministička kritika postavlja ključna pitanja o funkciji, strukturi i primjeni znanosti te izvorima, problemima i teorijama znanja, kao i njegovom društvenom značenju³, težeći za stvaranjem znanosti koja bi bila manje diskriminatorna prema ženama. Feministička epistemologija naglašava i nastoji eliminirati sveobuhvatno i kontinuirano zanemarivanje pozicija, doprinosa i iskustava svojstvenih ženama kojima one mogu doprinijeti znanosti i društvenim područjima. Ona ustanovljuje da se znanstvena teorija, težeći djelovati univerzalno i cjelovito, postavlja izvan društvenoga konteksta, time anulirajući mogućnost i važnost kritičkog osvrta i razmatranja karakterističnih situacija u određenim okolnostima, zanemarujući na taj način osobitosti pojedinaca te značaj pojedinačnog iskustva. Svrha feminističke epistemologije jest ne samo konstantacija vezanosti spoznaje uz društveni kontekst, nego i njezino poboljšavanje kroz uklanjanje androcentričnih stereotipa i sadržaja te formiranje i implementiranje metoda koje ne zanemaruju specifičnosti vezane uz rod. Ona ističe da proces kojim se utemeljuju spoznajne metode i znanje odražava muško iskustvo te stoga muškarcima pripada čitava povijest znanstvene tradicije.⁴ S druge strane, konvencionalna epistemologija iskazuje dvojbu vezanu uz mogućnost da bi žene uopće mogle oblikovati činjenice koje bi predstavljale izazov vrijednosno neutralnim i nepristranim istinama koje su stvorene u okviru prirodnih i društvenih znanosti, te izražava sumnju u mogućnost da feministička istraživanja ikada proizvedu rezultate koji će dobiti znanstveni

¹Ivana Brstilo, »Feministička epistemologija - kapitulacija znanstvene jednorodnosti«, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline* 19/2 (2010), str. 151-172, na str. 153.

²Nataša Bokan, »Feministička epistemologija«, *Filozofska istraživanja* 25/4 (2005), str. 865-875, na str. [865].

³Bokan, »Feministička epistemologija«, str. [865].

⁴Brstilo, »Feministička epistemologija - kapitulacija znanstvene jednorodnosti«, str. 157, 167.

status kakav imaju rezultati istraživanja koja nisu poglavito feministička. Feminističke epistemologinje artikuliraju kritiku konvencionalne epistemologije, pa smatraju da je nužno ustanoviti o čijem se znanju uistinu govori, dokinuti apsolutistički koncept znanstvene objektivnosti te čistoga istraživanja, pri čemu nastoje ukazati na međuovisnost spoznaje i socijalnog konteksta, osloboditi znanost od androcentričnih predrasuda te detektirati metode koje ne zanemaruju rodne specifičnosti.⁵ Ženske kritike mizoginog diskursa znanja te obrazovnog sustava koji ga podupire i produbljuje nailaze na potrebu da feminističke teoretičarke u obliku konkretnih prijedloga o znanju i obrazovanju formuliraju prikladniju inačicu istih⁶, a sukladno tomu feministička epistemologija kroz svoja tri pravca – feministički empirizam, feminističku teoriju stajališta i feministički postmodernizam – daje kritiku konvencionalne, androcentrične epistemologije i znanosti prema kojima je pravovaljano samo muško iskustvo i znanje te koje reflektiraju i održavaju privilegiranost muškaraca.

Feministički empirizam zastupa tezu da je prisutnost androcentrizma i seksizma u znanstvenim istraživanjima uzrokovan lošom znanosti, odnosno do androcentričnih distorzija rezultata istraživanja u okviru društvenih i prirodnih znanosti dovode društvene predrasude, kao i pogrešna uvjerenja i neprijateljski stavovi uzrokovani manjkavim obrazovanjem i neznanjem. On nije naročito otvoren prema rasnoj i klasnoj problematici niti kulturalnim specifičnostima žena kao spoznajnih subjekata te više zagovara holističku primjenu znanstvenih metoda, nego što preispituje same norme znanosti. Feministički empirizam drži kako je cilj znanosti generirati objektivnije formulacije s manje predrasuda i inzistira na nužnosti pridavanja jedinstvenih epistemoloških vrijednosti socijalnom identitetu ispitivača.⁷ Androcentričnu znanost moguće je poboljšati dosljednom i strogom primjenom znanstvenih normi jer one kao takve nisu problematične, za razliku od, primjerice, utjecaja rodne ideologije. Predstavnice ovoga pravca oslanjaju se na striktno metode prilikom provjeravanja vlastitih stavova te uvećavanjem objektivnosti umanjuju mogućnost da se obespravljene društvene skupine izraze i dobiju moć, zanemaruju neznanstvene doprinose i odbacuju

⁵ Bokan, »Feministička epistemologija«, str. 868-869.

⁶ Brstilo, »Feministička epistemologija - kapitulacija znanstvene jednorodnosti«, str. 159-160.

⁷ Sandra Harding, »Feminizam, znanost i kritike prosvjetiteljstva«, u: Linda J. Nicholson (urednica), *Feminizam/postmodernizam*, s engleskoga prevela i uredila Lidija Zafirović (Zagreb: Liberata, Centar za ženske studije, 1999), str. 76-95, na str. 82-84.

javni diskurs smatrajući ga znanstveno nepodobnim.⁸

Feministički postmodernizam moguće je definirati kao »radikalni relativizam čiji zahtjev za odbacivanjem općih načela graniči s nemogućnošću suvisle teorijske konceptualizacije«. ⁹ On sumnja u valjanost egzistirajućih znanstvenih metoda i teorija te stoga teži osporavanju unificiranog znanstvenog gledišta, promičući ideju o supostojanju raznovrsnih stajališta u društvu i znanosti. Ovaj pravac unutar feminističke epistemologije karakterizira fragmentarnost te on drži da postoji bezbroj različitih perspektiva koje nikada ne mogu biti sveobuhvatne, a kritizira i samu kategoriju žene smatrajući ju esencijalističkom, odnosno odbacujući tezu prema kojoj žene posjeduju urođene osobine koje su im zajedničke te ih definiraju kao skupinu. Odbacujući postojanje rodno obilježenih polazišta u spoznavanju i znanstvenom istraživanju, on promovira mnogostruka gledišta koja zalaze u vlastita preispitivanja drugosti i personalnosti, a brojnost i raznolikost perspektiva temeljna su odlika, ali i nedostatak ovoga pravca.¹⁰ Inzistiranjem na brojnosti, pa i nepomirljivosti perspektiva javlja se rizik od gubitka koherentnog spoznajnog subjekta i zarobljenosti u ispraznom pluralitetu.

⁸ Brstilo, »Feministička epistemologija - kapitulacija znanstvene jednorodnosti«, str. 161.

⁹ Isto, str. 165.

¹⁰ Isto.

3. Feministička teorija stajališta

Feministička teorija stajališta pojavila se 1970-ih i 1980-ih godina naglašavajući povijesni aspekt ženskoga iskustva te se usmjeravajući na formiranje znanja u kontekstu, njegovo društveno značenje i povijesnu dimenziju. Teoretičarke stajališta određuju znanje kao pothvat zajednice, proizvod političkih interesa i socijalnu artikulaciju u povijesnom kontekstu.¹¹ Problemi vezani uz znanje istodobno su politički i epistemološki, vezani uz objektivnost pristupa te društvenu reformu i uspostavu pravednijeg društva.¹² Feministička teorija stajališta tvrdi da je znanje situirano, smješteno u određenom prostoru i vremenu te da ondje gdje postoji hijerarhija moći s obzirom na rod, rasu, klasu i slično osobe mogu imati samo nepotpunu perspektivu stvarnosti koja ovisi o njihovom statusu u društvenoj hijerarhiji, a da uistinu superiorno gledište ili stajalište mora biti otkriveno i razvijeno kroz kolektivan proces političke borbe i razvoja svijesti.¹³ Ona adresira brojne probleme vezane uz znanje i znanost, ističući problematiku povijesnih koncepata prikupljanja znanja, objektivnosti i racionalnosti koji su suprotstavljeni ženama te sustava znanja usmjerenog isključivo na potrebe i interese muškaraca čija postignuća slave i čiju superiornost pretpostavljaju, kao i idealiziranog koncepta znanja koji skriva njegovu povezanost s političkim i praktičnim projektima.¹⁴ Ona zastupa tezu da je »postojeća znanost europocentrična, maskulinistička i seksistička, te kao takva mora biti transformirana«¹⁵ i ističe važnost ženskih doprinosa i iskustava u okviru spoznaje stavljene u povijesni i društveni kontekst koja je nerazlučiva od političkoga diskursa, odnosno usmjerena je na povezanost znanja i politike da bi objasnila odlučujući utjecaj političkog poretka na proces socijalnog formiranja znanja.¹⁶ Temelj teorije stajališta jest teza prema kojoj osobe doživljavaju stvari i situacije drugačije iz specifičnih društvenih pozicija, odnosno pojedine skupine imaju drugačija ekonomska, socijalna te simbolička stajališta, pri čemu osobe koje upravljaju društvenim značenjima konstruiraju svijet kakav drugi vide, definirajući stvarnost u određenoj kulturi i oblikujući ideološku perspektivu koja biva općeprihvaćena.¹⁷ Da bi se došlo do istinitijega viđenja društvenih odnosa i

¹¹ Isto, str. 161-162.

¹² Janet A. Kourany, »The Place of Standpoint Theory in Feminist Science Studies«, *Hypatia* 24/4 (Wiley, 2009), str. 209-218, na str. 209, <https://www.jstor.org/stable/20618191>.

¹³ Kourany, »The Place of Standpoint Theory in Feminist Science Studies«, str. 210.

¹⁴ Isto, str. 209.

¹⁵ Marija Geiger, »Feministička epistemologija: Kratak pregled feminističke kritike znanosti«, *Revija za sociologiju* 33/1-2 (2002), str. 103-115, na str. 106.

¹⁶ Brstilo, »Feministička epistemologija - kapitulacija znanstvene jednorodnosti«, str. 167.

¹⁷ Bokan, »Feministička epistemologija«, str. 871.

svijeta, spoznajni subjekti trebaju započeti istraživanje izvan dominantnih konceptualnih okvira, odnosno iz pozicije potlačenih društvenih skupina kao što su žene.¹⁸ Iako su žene u cjelini marginalizirane, one nisu homogena skupina jer postoje brojni etnički, ekonomski, rasni i drugi oblici marginalizacije, dok je rod primarni kontekst unutar kojega žene bivaju deprivilegirane.¹⁹ Primjerice, i pripadnice radničke klase i visokoobrazovane žene marginalizirane su u odnosu na muškarce, no pripadnice niže klase bivaju češće i snažnije potlačene od žena koje su na višem položaju u društvenoj hijerarhiji. Nadalje, teoretičarke stajališta tvrde kako ne postoji u potpunosti objektivna ili vrijednosno neutralna perspektiva jer svaka osoba ima vlastito gledište te promatra i rasuđuje iz konteksta te pozicije.²⁰ Dakle naglašava se važnost socijalne pozicioniranosti, odnosno uvjerenja, vrijednosti i predrasuda spoznajnoga subjekta koji utječu na cijeli istraživački projekt, te uzajamno djelovanje istraživača i istraživanoga, odnosno kontekst u kojemu se njihov odnos odvija u pogledu zajednice i mreža odnosa.²¹ Primjerice, i ispitivač i ispitanici imaju predrasude i vlastite stavove kojima utječu na rezultat znanstvenoga istraživanja. Važno je istaknuti da feministička teorija stajališta ne zanemaruje i ne odbacuje doprinose muškaraca i nije usmjerena isključivo na analizu i kritiku marginalizacije žena, nego pridaje važnost problemu deprivilegiranosti različitih društvenih skupina. Dok feminističke epistemologinje drže da društveni dogovori pružaju epistemičku prednost osobama određenog društvenog položaja, primjerice bijelim muškarcima, što se nastoji prikriti pod izlikom stručnosti, feministička teorija stajališta dodjeljuje epistemičku prednost svim osobama na društveno deprivilegiranom, podređenom položaju.²² Teorija stajališta važna je za analize i preispitivanja tradicionalnih i suvremenih odnosa znanja i moći kojima je moguće razjasniti poveznicu između subordiniranosti i povlaštenosti koje znanstvena praksa često dozvoljava, time sudjelujući u izrabljivanju i diskriminaciji.²³

Prema Sandri Harding raznolikost ženskih stajališta ukazuje na to da je potrebno misliti iz perspektive što više stajališta te da se idealni epistemički autoritet i objektivnost mogu postići uključivanjem svih stajališta proizvedenih opresijom, čime se postiže složeno stajalište osobe

¹⁸ Sandra Harding, *Objectivity and Diversity. Another Logic of Scientific Research* (Chicago: The University of Chicago Press, 2015), str. 30.

¹⁹ Bokan, »Feministička epistemologija«, str. 871.

²⁰ Isto.

²¹ Brstilo, »Feministička epistemologija - kapitulacija znanstvene jednorodnosti«, str. 161-162.

²² Helen E. Longino, »Feministička epistemologija«, u: John Greco, Ernest Sosa (priredili), *Epistemologija. Vodič u teorije znanja* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2004), str. 403-436, na str. 419-420.

²³ Brstilo, »Feministička epistemologija - kapitulacija znanstvene jednorodnosti«, str. 162.

s vlastitim iskustvima i poviješću koja razumijeva, prihvaća i rekonstruira stajalište drugoga.²⁴ Prema Donni Haraway i sama objektivnost označava pristranu i nepotpunu perspektivu, naime, naša društvena situacija, iskustvo i interesi neizbježno nas čine pristranima u smislu zauzimanja strane, a ti činitelji daju nam pojedinačne, pristrane, nepotpune i ograničene perspektive.²⁵ Feministkinje stoga trebaju pronaći alternativu diskursima objektivizma i interpretativizma. Objektivizam tvrdi da opravdane i prihvatljive znanstvene tvrdnje mogu biti formirane isključivo neutralnim, nepristranim i nezainteresiranim procesima istraživanja bez upliva vlastitih vrijednosti, pri čemu feministička istraživanja ne ispunjavaju ove standarde. On postavlja žene izvan »područja razuma, racionalnosti, znanstvene metode i istine te vodi društvenoj politici koja izbjegava privilegiranje posebnih interesa.«²⁶ Interpretativizam, s druge strane, iako predstavlja opoziciju objektivizmu, također ne prihvaća feministički pristup spoznavanju i znanju uz argument da, iako feministkinje imaju pravo tumačiti razloge zbog kojih su žene marginalizirane, one pritom daju isključivo vlastito mišljenje.²⁷ Obje opravdavajuće strategije omogućavaju utišavanje žena i ne dozvoljavaju feminizmu postaviti znanstvene probleme.²⁸ Sandra Harding rješenje vidi u konceptu stroge objektivnosti, smatrajući da on može dovesti do veće uključivosti znanosti. Stroga objektivnost odbacuje koncept vrijednosno neutralne objektivnosti te je time sposobnija ostvariti pravednost u znanosti. Ona ne polazi od apstraktnog ideala znanosti, nego od svijesti o tome kako se znanost provodi u stvarnosti, usmjerena je na odnos između životnih okolnosti pojedinca i društvenih uvjeta koji oblikuju te okolnosti, identificira načine na koji je ženski pokret došao do rezultata u znanosti i sugerira kako ponoviti ta postignuća u budućim istraživanjima.²⁹ Istraživanje koje započinje postavljanjem *izvan* određene discipline omogućava prepoznavanje interesa, vrijednosti i pretpostavki koji nisu nužno prevladavajući, ali koji potpomažu interese najmoćnijih društvenih skupina.³⁰ Iako stajalište koje je potpuno odijeljeno od postojećih društvenih okolnosti i kulture nije moguće, distanciranje od dominantnih interesa i vrijednosti može omogućiti jasniju, uistinu objektivniju kritičku perspektivu.

²⁴ Longino, »Feministička epistemologija«, str. 420.

²⁵ Isto, str. 414.

²⁶ Harding, »Feminizam, znanost i kritike prosvjetiteljstva«, str. 80.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Harding, *Objectivity and Diversity. Another Logic of Scientific Research*, str. 30.

³⁰ Isto, str. 34.

4. Utjecaji na feminističku teoriju stajališta

Filozofsko ishodište feminističke teorije stajališta jest pragmatizam koji promatra spoznaju kao iskustveni proces koji ima praktične posljedice, odnosno kao socijalno, kulturno i povijesno određenu praksu,³¹ naglašavajući pritom važnost iskustva pojedinih društvenih skupina. Pragmatisti su u istraživanja inkorporirali doživljaje raznolikih rodnih, klasnih i rasnih skupina, što je izrazito relevantno za feminističku teoriju stajališta. Ona se razvija pod utjecajem socijalnog konstruktivizma³² koji naglašava učinak društvenih okolnosti i odnosa na nastanak znanja. Naime, dok za konvencionalnu epistemologiju agent spoznaje mora biti bestjelesan, neprimjetan, bez ikakvih identiteta, konzistentan i homogen, a znanje ne treba biti povijesno pozicionirano, teorija stajališta traži u potpunosti drugačiji spoznajni subjekt, tjelesan, heterogen i vidljiv³³, koji je pod utjecajem društvenih okolnosti i situiran u odnosu na njih. Teoretičarke stajališta referiraju se na teoretičare znanosti poput Thomasa Kuhna, Davida Bloora i Barryja Barnesa koji drže da je znanje uvjetovano društvenim činiteljima.³⁴ Kuhn tvrdi da je znanost društveni pothvat, a znanje i znanstveno istraživanje produkt su kompleksnog međudjelovanja istraživačke zajednice i njene okoline; znanstvenici su pripadnici znanstvene zajednice u kojoj prevladava sklonost određenoj znanstvenoj paradigmi i slaganje o tome što znanost jest, iz čega proizlazi da zajednica utvrđuje kriterije »istine, verifikacije, valjanosti, objektivnosti i potvrde znanja«.³⁵ David Bloor i Barry Barnes autori su Strogog programa u okviru sociologije znanja kojim žele potaknuti teoretičare na intenzivnije proučavanje znanstvenih teorija te razvoja i promjena u znanosti, pružajući im za to metodološki okvir.³⁶ Iako feministička teorija stajališta i Strogi program imaju identično polazište, naime, tvrde da su znanje i znanost socijalno uvjetovani, oni se razilaze u mnogim tezama, pri čemu teoretičarke stajališta smatraju da objektivnost za koju se zalaže Strogi program prikriva prevladavajuće rodne, rasne i klasne vrijednosti.³⁷ Značajan utjecaj imao je i Ludwig Wittgenstein, istaknuvši ulogu koju društveni činitelji i individualne interpretacije zbilje imaju pri formiranju modela društvenoga života na polju filozofskih

³¹ Brstilo, »Feministička epistemologija - kapitulacija znanstvene jednorodnosti«, str. 157.

³² Bokan, »Feministička epistemologija«, str. 868.

³³ Isto, str. 870.

³⁴ Isto.

³⁵ Geiger, »Feministička epistemologija: Kratak pregled feminističke kritike znanosti«, str. 104.

³⁶ Anja Gvozdanović, »Feministička teorija stajališta: kritika Strogog programa u sociologiji znanja«, *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme* 13/9 (2008), str. 31-45, na str. 32.

³⁷ Gvozdanović, »Feministička teorija stajališta: kritika Strogog programa u sociologiji znanja«, str. 39.

istraživanja.³⁸ Teorija stajališta kritizira univerzalističke postavke spoznajne teorije filozofske tradicije Zapada, a jedna od njih jest ona Renéa Descartesa koji, zastupajući ekstremni dualizam tijela i uma, strasti i razuma, perpetuira Aristotelove dvočlane opozicije, primjerice aktualno-potencijalno, muško-žensko, forma-materija, aktivnost-nepokretnost, dobro-zlo, pri čemu prvi dio opozicije odražava veću prihvatljivost i superiornost.³⁹ Pitagora također zastupa dualizam, pri čemu se ženski princip veže uz manje ispravnu stranu, dok se muškom principu pridaju kvalitete ispravnosti i vrijednosti. Tijekom srednjega vijeka nastavljeno je dualističko shvaćanje društva i svijeta te je prisutan dualizam zla i dobra, tijela i duše, materije i duha, pri čemu se oblikuje teološki koncept ženstvenosti koji ženama pripisuje osobine vezane uz materiju, tjelesnost, materijalni svijet i grijeh.⁴⁰ Iako je prosvjetiteljstvo označilo distanciranje od religijskog dogmatizma te suprotstavljanje svim oblicima predrasuda, određivanje znanosti nastavilo se temeljiti na dualističkim oprekama između razuma i osjećaja, muževnosti i ženstvenosti, javne i privatne sfere, činjenica i vrijednosti, kulture i prirode, znanosti i vjerovanja pa tako moderna misao nastavlja pripisivati muškarcima superiorne kvalitete, a ženama one koje su shvaćene kao inferiorne.⁴¹ Ne samo da su filozofkinje isključene iz Zapadnog filozofskog kanona, nego su brojni filozofi koji mu pripadaju umanjivali intelektualnu sposobnost žena i oslanjali se na mizogine stereotipe pri njihovom opisu.⁴² Nadalje, Charles Darwin u svojim je istraživanjima o ljudskoj evoluciji i spolnim karakteristikama čovjeka istaknuo razlike u duhovnim osobinama spolova, tvrdeći da su žene zbog majčinskog nagona nježnije, nesebičnije, pasivnije i da imaju naglašeniju intuiciju, dok se muškarci odlikuju izdržljivošću, hrabrošću, snagom, odlučnošću te su aktivniji i pripravniji na borbu.⁴³ Iako feministički biolozi ističu da su žene istovremeno dio kulture i prirode, a feministička nastojanja suprotstavljaju se biološkom determinizmu koji žene svodi na njihove biološke funkcije, gene i hormone⁴⁴, prema dominantnim pretpostavkama žene su inferioran oblik ljudskoga bića ili nerazvijeni oblik muškarca.⁴⁵ Smatra se da žene, koje su zbog svojih mentalnih i fizičkih karakteristika vezane uz prirodu više od muškaraca, nemaju intelektualne preduvjete za bavljenje apstraktnim, strogim znanostima, a upravo su takve restriktivne

³⁸ Bokan, »Feministička epistemologija«, str. 870-871.

³⁹ Isto, str. 867.

⁴⁰ Geiger, »Feministička epistemologija: Kratak pregled feminističke kritike znanosti«, str. 110.

⁴¹ Isto.

⁴² Longino, »Feministička epistemologija«, str. 407.

⁴³ Geiger, »Feministička epistemologija: Kratak pregled feminističke kritike znanosti«, str. 108.

⁴⁴ Hilary Rose, *Love, Power and Knowledge. Towards a Feminist Transformation of the Sciences* (Cambridge: Polity Press, 2007), str. 2.

⁴⁵ Harding, *Objectivity and Diversity. Another Logic of Scientific Research*, str. 28.

biološke tvrdnje o podređenosti ženskoga intelekta i bića kao takvoga omogućile uspostavu i održavanje patrijarhalnog društva i maskulinističke znanosti.⁴⁶ Feministička teorija stajališta negira sve teorije koje pretpostavljaju postojanje biološki predodređenih i nepromjenjivih razlika između žena i muškaraca, smatrajući da je koncept spolnih razlika rezultat kulturne evolucije koji se zasniva na mitu o lovcu i sakupljačici na osnovi kojega su oblikovane ustaljene rodne uloge.⁴⁷ Ipak, novija istraživanja sugeriraju da u ranim ljudskim društvima nije postojala stroga podjela rada kakvu pretpostavlja teorija o sakupljačici i lovcu te da je jednakost među spolovima bila uobičajena do pojave agrikulture. Malen broj znanstvenica i nepriznatost žena kao spoznajnih subjekata nije rezultat intelektualne inferiornosti žena, nego posljedica znanosti koja je dio sustava patrijarhalne i kapitalističke supremacije, pri čemu je znanje u ulozi dominacije nad ženama, dok feministička znanost zagovara holizam, kompleksnost i društvenu situiranost subjekta kao principe oprečne redukcionizmu, linearnosti i neutralnosti koji prevladavaju u konvencionalnoj znanosti.⁴⁸ Teoretičarke stajališta suprotstavljaju se načelu neutralnosti u spoznavanju i znanosti jer se ono veže uz androcentrično i europocentrično poimanje znanstvene spoznaje, a negiraju i odvojivost uma i tijela jer tijelo omogućava spoznaju te je bespredmetno očekivati da razum može funkcionirati neovisno o tijelu, odnosno spoznaja jest moguća upravo za utjelovljeni subjekt.⁴⁹ Teoretičarke stajališta drže da je promicanje načela neutralnosti opasno jer ono podrazumijeva institucionaliziranu politiku dominacije muškaraca, imperijalizma i klasnoga izrabljivanja koja pod krinkom depolitizacije znanosti omogućava marginalizaciju žena i ostalih deprivilegiranih skupina.⁵⁰ One također negiraju postojanje značajnih razlika između subjekta i objekta spoznaje, tvrdeći da je element objektivnosti svijest spoznavatelja o vlastitim vrijednostima i načinu na koji su one vezane uz vjerovanja i promišljanja o objektu; nadalje, spoznavatelji ne stoje izvan svijeta koji nastoje spoznati, oni su pod utjecajem predmeta spoznaje i s njima se mijenjaju.⁵¹ Feministička teorija stajališta drži da se društveni svijet sastoji od mnogobrojnih različitih perspektiva i stvarnosti, no pri tome ne zastupa relativizam jer upravo različita viđenja svijeta vode do manje partikularne i točnije perspektive.⁵²

⁴⁶ Geiger, »Feministička epistemologija: Kratak pregled feminističke kritike znanosti«, str. 108, 109.

⁴⁷ Isto, str. 107.

⁴⁸ Isto, str. 113.

⁴⁹ Gvozdanović, »Feministička teorija stajališta: kritika Strogog programa u sociologiji znanja«, str. 41.

⁵⁰ Isto, str. 42.

⁵¹ Longino, »Feministička epistemologija«, str. 414-415.

⁵² Gvozdanović, »Feministička teorija stajališta: kritika Strogog programa u sociologiji znanja«, str. 40.

5. Feministički historijski materijalizam

Jedan od izvora feminističke teorije stajališta jest marksistička teorija, a Nancy Hartsock utemeljila je feministički historijski materijalizam. Ona naglašava »spolnu podjelu rada u rađanju kao ono što daje osnovu za nasuprotno strukturiranje materijalnog života kod žena i muškaraca.«⁵³ Feministički historijski materijalizam usredotočen je na razlike u životnim aktivnostima muškaraca i žena, pri čemu ističe da su žene sposobne za manje pristrano poimanje svijeta. Hartsock naglašava da muško gledište podrazumijeva obezvređenje onoga što je vezano uz žene te da, kao što je ranije navedeno, uzvisuje kulturu nad prirodom, svijest nad tijelom, apstraktno nad konkretnim, dok se feminističko stajalište usprotivljuje dualizmima, zagovara konkretno i odnosno te oblikuje različite reprezentacije društvenoga i prirodnoga svijeta.⁵⁴ Feministički historijski materijalizam vidi poveznicu između potlačenog proleterijata u kapitalističkom društvu i položaja žena u androcentričnom društvu koje negira njihov epistemički autoritet. Osobe određuje njihova djelatnost, a naročito rad u cilju omogućavanja opstanka, te sa sobom nosi specifične društvene odnose, a u društvima u kojima postoje temeljno različiti oblici praktične djelatnosti prisutni su i drugačiji pogledi na svijet, pri čemu je perspektiva vladajuće skupine prihvaćenija i utjecajnija.⁵⁵ Stajalište proletera proizlazi iz protuslovnog odnosa između radnika i kapitalista, a stajalište žena proizlazi iz kontradikcije između muških i ženskih djelatnosti. Dva su aspekta institucionalizirane aktivnosti žena – rađanje i odgoj djece te plaćeni rad.⁵⁶ Rad koji obavljaju žene značajno se razlikuje od rada muškaraca po svojoj dvojakosti – dijeli se na plaćeni rad i rad u kućanstvu. Proces rada ili proizvodnje ne preuzima cijeli muškarčev život, dok plaćeni rad i rad u kućanstvu ženu održavaju u stalnom odnosu s materijom, materijalnim procesima i nužnošću, a u njenom bivanju majkom i s procesima razvoja i napretka.⁵⁷ Hartsock tvrdi da ženino iskustvo rađanja i odgoja djece uključuje jedinstvo tijela i uma koje je snažnije od onoga vezanoga uz proizvodni rad.⁵⁸

⁵³ Longino, »Feministička epistemologija«, str. 413.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Nancy C. M. Hartsock, »The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism«, u: Sandra Harding, Merrill B. Hintikka (urednice), *Discovering Reality. Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Metodology, and Philosophy of Science* (Kluwer Academic Publishers, 1983), str. 283-310, na str. 286.

⁵⁶ Hartsock, »The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism«, str. 291.

⁵⁷ Isto, str. 292.

⁵⁸ Isto, str. 294.

Narav ženskoga rada označava snažnija povezanost umnoga i manualnoga aspekta, društvene i prirodne sfere, nego što ju mogu iskusiti muškarci u kontekstu kapitalizma.⁵⁹ Unatoč tome, žene se veže uz kućanstvo, tjelesnost i materijalni život, prirodu i nestalnost, te se drži da tijelo žene vlada nad umom, a muškarce se veže uz javnu sferu, umnost, kulturu, idealitet i stabilnost pa, dok je ženski svijet smatran ponižavajućim, ali nužnim, svijetu muškaraca pridaje se veća važnost i vrijednost.⁶⁰ Patrijarhalna ideologija rada promatra pojam vještine kao nespojiv sa ženama, a sposobnosti koje žene steknu kroz praksu u kućanstvu su podcijenjene i negira se njihova socijalna vrijednost.⁶¹ Žene poimaju moć iz različite perspektive jer su tradicionalno izvan središta moći pa su njihova gledišta i iskustva drugačija od muškarčevih, a njihova drugost, a time i epistemološka prednost, »proizlazi iz njihovih distinktivnih iskustava, uloga i pozicija«. ⁶² Upravo stoga što su žene deprivilegirane i u položaju da brinu o potrebama članova kućanstva, a najčešće i osoba izvan uske sfere obitelji, one imaju bolji i cjelovitiji uvid u patrijarhat te pristup informacijama koje otkrivaju čije potrebe bivaju nezadovoljene unutar patrijarhata.⁶³ Njihov socijalni položaj pruža im posebno epistemološko stajalište koje omogućuje pouzdaniji i manje iskrivljen pogled na svijet od onoga dostupnoga muškarcima radničke klase ili muškarcima kapitalistima. Teorije koje proizvode članovi dominantnih skupina oblikovane su dominantnom ideologijom koja se temelji isključivo na iskustvima karakterističnima za živote članova privilegiranih skupina te one najčešće zanemaruju iskustva i probleme potlačenih.⁶⁴ Iz pozicije skupina koje imaju društvenu moć nije moguće prepoznati stvarne, problematične odnose među ljudima, dok je iz perspektive osoba s dna društvene hijerarhije moguće uočiti teže prepoznatljive odnose i postojeće probleme, odnosno iskustva marginaliziranih osoba nude karakterističnu perspektivu problema, a većinom su zanemareni i podcijenjeni u cilju uvećavanja stupnja objektivnosti.⁶⁵ Žene kao marginalizirani pojedinci imaju sposobnost produciranja potpunijih viđenja svijeta od socijalno povlaštenih osoba. Preobražavajuće i osnažujuće znanje proizlazi iz političke borbe žena, a njihovo stajalište je istinitije i pouzdanije od stajališta muškaraca koji su vođeni težnjom za održavanjem

⁵⁹ Isto, str. 299.

⁶⁰ Isto, str. 297.

⁶¹ Rose, *Love, Power and Knowledge. Towards a Feminist Transformation of the Sciences*, str. 37.

⁶² Brstilo, »Feministička epistemologija - kapitulacija znanstvene jednorodnosti«, str. 163.

⁶³ Gvozdanović, »Feministička teorija stajališta: kritika Strogog programa u sociologiji znanja«, str. 36.

⁶⁴ Marianne Janack, »Standpoint Epistemology Without the "Standpoint"?: An Examination of Epistemic Privilege and Epistemic Authority«, *Hypatia* 12/2 (Wiley, 1997), str. [125]-139, na str. 126, <https://www.jstor.org/stable/3810473>.

⁶⁵ Bokan, »Feministička epistemologija«, str. 870.

dominacije.⁶⁶ Prema Hartsock feministkinje moraju težiti utemeljenju feminističke teorije u materijalnim aktivnostima žena te moraju biti dijelom političke borbe nužne za razvoj društva koje će biti pravednije i uključivije prema ženama.⁶⁷ Naime, znanje žena proizlazi samo iz suprotstavljanja njihovim opresorima, muškarcima odnosno androcentričnome društvu koje negira ili umanjuje spoznajni doprinos žena.⁶⁸ Žene su sklone negaciji dualizama, isticanju vrijednosti konkretnog, svakodnevnog života te svijesti o povezanosti s drugim osobama i prirodom⁶⁹ i stoga artikulacija feminističkog stajališta može ukazati na nepotpunost i iskrivljenost maskulinističke perspektive, znanja i izgradnje društva.⁷⁰ Hilary Rose smatra da se čvrsto razdvajanje manualnog i mentalnog rada u tehnologiji i znanosti mora odbaciti, a za poboljšanje znanosti i veću uključivost prema ženama nužno je odbacivanje dihotomija, kao i inzistiranje na jedinstvu čuvstvene i kognitivne sfere te na znanstvenoj valjanosti subjektivnosti.⁷¹

⁶⁶ Rose, *Love, Power and Knowledge. Towards a Feminist Transformation of the Sciences*, str. 32.

⁶⁷ Hartsock, »The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism«, str. 304.

⁶⁸ Gvozdanović, »Feministička teorija stajališta: kritika Strogog programa u sociologiji znanja«, str. 36.

⁶⁹ Hartsock, »The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism«, str. 298.

⁷⁰ Isto, str. 303.

⁷¹ Geiger, »Feministička epistemologija: Kratak pregled feminističke kritike znanosti«, str. 107.

6. Epistemički autoritet i epistemička povlaštenost

Prema feminističkoj teoretičarki Marianne Janack u okviru feminističke teorije stajališta nužno je razlikovati epistemički autoritet i epistemičku povlaštenost. Demistifikacijom povezanosti ovih dvaju koncepata moguće je napredovati prema razrješenju spora između projekta autorizacije glasova žena i preispitivanja prosvjetiteljske odredbe o tome koga se smatra racionalnim agentom znanja, kao i razviti inačicu teorije stajališta koja izbjegava problematične pokušaje definiranja veze između stajališta prema svijetu, društvene marginalizacije i epistemičke povlaštenosti, umjesto toga pridavajući epistemički autoritet svima onima koji su do sada bili isključeni iz produkcije znanja.⁷² U suvremeno doba, epistemički autoritet pridaje se osobama ili skupinama kroz ekonomske, socijalne i političke prakse, kao i rasističke, mizogine i klasističke pretpostavke o inteligenciji, pouzdanosti i iskrenosti.⁷³ Jedan od pokazatelja ovoga jest značajno manji broj visokoobrazovanih žena i pripadnica etničkih manjina u odnosu na muškarce bijele rase. Epistemički autoritet dobiva se u društvenom kontekstu, kao posljedica procjena nečije objektivnosti, pouzdanosti, iskrenosti i vjerodostojnosti od strane drugih osoba za koje se smatra da vide svijet ispravnije od ostalih i da stoga trebaju oblikovati teorije i donositi važne odluke.⁷⁴ S druge strane, pripisivanje epistemičke povlaštenosti jest sekundarno i privatno, a ne javno.⁷⁵ Još u razdoblju prosvjetiteljstva obrazloženja epistemičkog autoriteta tradicionalno su bila vezana uz koncept epistemičke povlaštenosti, odnosno ideju da su određeni objektivni promatrači u epistemički povlaštenom položaju.⁷⁶ Dok je prosvjetiteljska znanost naglašavala važnost utemeljenja empirijskog znanja isključivo na iskustvu, a ne na autoritetu, zapravo su izvanjski pokazatelji inteligencije i plemenitosti karaktera poput bivanja kršćaninom, muškarcem i članom više klase služili dodjeljivanju epistemičkog autoriteta.⁷⁷ Janack smatra da teoretičarke stajališta nisu uspjele opovrgnuti ideju povezanosti ovih dvaju koncepata te da je, umjesto tvrdnje da društvena marginaliziranost dodjeljuje epistemičku povlaštenost i da stoga nepriviligirane osobe trebaju imati epistemički autoritet, potrebno okrenuti se tezi da posljedice znanstvenih istraživanja utječu i na nepriviligirane osobe koje zato trebaju biti uključene u znanost.⁷⁸

⁷² Janack, »Standpoint Epistemology Without the “Standpoint”?»: An Examination of Epistemic Privilege and Epistemic Authority«, str. 130.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto, str. 133.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto, str. 130.

⁷⁷ Isto, str. 134.

⁷⁸ Isto, str. 137.

7. Zaključak

Unatoč tomu što je borba za ženska prava te promjenu percepcije o sposobnostima i osobinama žena neosporivo dovela do značajnih rezultata i pomaka, žene su i dalje marginalizirana društvena skupina. Feministička epistemologija stremi k poboljšanju znanosti, područja na kojemu žene neosporivo mogu dati svoj obol u značajnijoj mjeri no što im je to omogućeno, razotkrivajući i pokušavajući ukloniti mehanizme koji doprinose održavanju mizoginih tendencija u znanosti te društvu u cjelini. Dok feministički empirizam zagovara dosljedniju primjenu znanstvenih metoda i nije kritičan prema znanosti kao takvoj, nego prema utjecaju androcentričnih uvjerenja i predrasuda na znanost, feministički postmodernizam smatra da postoji bezbroj perspektiva koje nije moguće usuglasiti te kritizira ideju jedinstvenoga znanstvenoga gledišta. Feministička teorija stajališta naglašava utjecaj društvenoga položaja spoznajnih subjekata na znanost, odnosno međuovisnost politike i znanosti, pri čemu osobe drugačijega društvenoga statusa imaju različite perspektive, a samo marginalizirane skupine poput žena imaju bolji uvid u istinu. Predstavnice ove teorije tvrde da je znanost europocentrična i maskulinistička, te se protive konceptima neutralnosti i objektivnosti, držeći da potpuna spoznajna objektivnost nije moguća jer svaka osoba u istraživanje i zaključivanje unosi vlastite stavove i uvjerenja. Teoretičarke stajališta suprotstavljaju se teorijama iznesenima u okviru prirodnih znanosti i filozofije koje ženama pridaju negativne osobine i poimaju ih inferiornima u odnosu na muškarce, čime ujedno negiraju vrijednost spoznajnog doprinosa žena, smatrajući da one zbog svoga statusa i djelatnosti koje obavljaju imaju epistemički autoritet te su sposobnije uočiti probleme, doprinijeti njihovom rješavanju i poboljšanju društva kroz političku borbu. Feministički historijski materijalizam tako naglašava da žene, kao i proleterijat u kapitalističkom društvu, zbog iskustva opresije imaju specifičan pristup znanju koje nije dostupno privilegiranim. Bitno je istaknuti da uključivanje marginaliziranih skupina u znanost ne treba temeljiti na tezi prema kojoj epistemički autoritet proizlazi iz epistemičke povlaštenosti, nego ga treba poimati neophodnim jer znanstvena istraživanja podjednako utječu na marginalizirane i privilegirane članove društva kojima stoga mora biti omogućena uključenost u znanost. Iz svega navedenoga u ovome radu moguće je zaključiti da feministička teorija stajališta ima izrazitiju moć od ostalih pravaca u okviru feminističke epistemologije dovesti do rodne jednakosti u znanosti, ali i brojnim drugim područjima zbog društvene angažiranosti pri kojoj ne zanemaruje kompleksnost i karakterističnost ženskoga pristupa svijetu.

8. Popis literature

Bokan, Nataša, »Feministička epistemologija«, *Filozofska istraživanja* 25/4 (2005), str. 865-875;

Brstilo, Ivana, »Feministička epistemologija - kapitulacija znanstvene jednorodnosti«, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline* 19/2 (2010), str. 151-172;

Geiger, Marija, »Feministička epistemologija: Kratak pregled feminističke kritike znanosti«, *Revija za sociologiju* 33/1-2 (2002), str. 103-115;

Gvozdanović, Anja, »Feministička teorija stajališta: kritika Strogog programa u sociologiji znanja«, *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme* 13/9 (2008), str. 31-45;

Harding, Sandra, *Objectivity and Diversity. Another Logic of Scientific Research* (Chicago: The University of Chicago Press, 2015);

Harding, Sandra, »Feminizam, znanost i kritike prosvjetiteljstva«, u: Linda J. Nicholson (urednica), *Feminizam/ postmodernizam*, s engleskoga prevela i uredila Lidija Zafirović (Zagreb: Liberata, Centar za ženske studije, 1999), str. 76-90;

Kourany, Janet A., »The Place of Standpoint Theory in Feminist Science Studies«, *Hypatia* 24/4 (Wiley, 2009), str. 209-218;

Hartsock, Nancy C. M., »The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism«, u: Sandra Harding, Merrill B. Hintikka (urednice), *Discovering Reality. Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science* (Kluwer Academic Publishers, 1983), str. 283-310;

Janack, Marianne, »Standpoint Epistemology Without the "Standpoint"?: An Examination of Epistemic Privilege and Epistemic Authority«, *Hypatia* 12/2 (Wiley, 1997), str. 125-139;

Longino, Helen E., »Feministička epistemologija«, u: John Greco, Ernest Sosa (priređili), *Epistemologija. Vodič u teorije znanja* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2004), str. 403-436;

Rose, Hilary, *Love, Power and Knowledge. Towards a Feminist Transformation of the Sciences* (Cambridge: Polity Press, 2007).